

La literatura d'avantguarda a Catalunya i els seus òrgans de difusió

CARME ARENAS*

INEM MARAGALL DE BARCELONA

1. QUÈ VOL DIR AVANTGUARDA

Podríem convenir que la idea de modernització i la de subversió constitueixen una constant a l'hora de definir els moviments d'avantguarda, sobretot pel que fa a l'Europa del primer terç del nostre segle. Cada país que practica l'Avantguarda ho fa de manera diferent, segons el grau de solidesa de la seva tradició cultural, perquè normalment són les cultures més sòlides les que poden permetre's de trencar i de subvertir el seu ordre cultural ja que totes les avantguardes o intenten desvincular-se de la història de la tradició cultural —és el cas del Futurisme i del Dadisme— o bé l'accepten en la seva justa mesura —Cubisme— i per a això els cal trobar o crear un llenguatge nou capaç de reflectir el seu missatge d'acord amb la nova situació creada amb les noves formes de vida que la revolució industrial ha comportat. D'aquí el rebuig del tradicionalisme i la voluntat d'internacionalisme.

Tots els moviments d'Avantguarda donen un gran èmfasi a la modernitat i l'actitud dels seus membres és plenament activa, perquè consideren la seva acció com una aventura, com una experiència d'originalitat, i l'artista és un ésser subversiu que manté una postura militant, activa. «Per a ésser Poeta caldrà primerament el desig de lluitar», diu Salvat-Papasseit. L'artista també es veu com un ésser superior, una mena d'heroi destinat a canviar la realitat cultural o, si més no, es considera l'encarregat de clivellar o trencar l'ordre cultural imperant i, per a tal fi, qualsevol llenguatge artístic és bo, no hi ha d'haver barreres entre els diversos sectors de la creació, ans al contrari, és bo

* Profesora del INEM Maragall de Barcelona.

que es barrejin els llenguatges artístics, que s'emparentin els uns als altres, sempre per tal d'arribar a mostrar millor els seus objectius.

I no només és el llenguatge allò que s'innova i que canvia, perquè si del que es tracta és de trencar amb la realitat cultural del moment i cantar una realitat nova, caldrà buscar també tècniques noves que ajudin a reflectir allò que es vol. Des del cal·ligrama a les paraules en llibertat, passant pel collage i pel desgavellament de la sintaxi o per l'ús arbitrari dels signes de puntuació, els seguidors de l'avantguarda arriben a trobar una nova funció per a les imatges les quals canten els elements i els símbols d'aquesta nova societat; la bellesa de la màquina, el culte a l'esport, etc., tot plegat elements característics de la societat contra la qual volen reaccionar: la societat burgesa.

2. AVANTGUARDA I NOUCENTISME

L'any 1904 el mallorquí Gabriel Alomar encunyava la paraula *Futurisme*, ja que l'emprava com a títol de la seva conferència del dia 18 de juny a l'Ateneu Barcelonès. Per a ell el mot futurisme expressava clarament la idea de modernització i de visió de futur que necessitava la societat catalana. Marinetti, que el 1909 publicà el seu *Manifesto del Futurismo*, pren la paraula d'Alomar —possiblement a través d'una lectura al «*Mercure de France*»- on Alomar publicà un article l'1 de desembre de 1908 amb aquest títol— i li donà una càrrega més ambiciosa i a la vegada més subversiva.

Catalunya, ja des del tombant de segle, viu una situació literària difícil i complexa que, sobretot amb el Modernisme tendirà a anhelar una obertura i una modernització de la societat i de la cultura catalanes. Per tant podríem dir que el discurs que proposa l'Avantguarda és ja un discurs que sintonitza perfectament amb les propostes i actituds modernistes (afany de modernitat, internacionalisme cultural, rebuig per la burgesia, incorporació del vitalisme, figura de l'artista-heroi, etc.), però quan certs postulats avantguardistes arriben a les nostres terres, via París, el Modernisme ja és a les acaballes perquè un nou moviment, el Noucentisme, va prenent cada vegada més el relleu i va adquirint més entitat entre els intel·lectuals catalans. Aquest moviment, encapçalat pel filòsof Eugeni d'Ors, pretén la construcció d'una cultura pròpia per a Catalunya que estigui en consonància amb el moment actual i amb el seu context cultural: la mediterrània. Per tant, és un moviment constructiu i, en conseqüència, poc amic de moviments com els qualificats d'Avantguarda que, per definició, són moviments rupturistes. D'Ors i els seus seguidors consideren que la cultura catalana no es pot permetre el luxe de trencar res, ans al

contrari, cal construir, i no estan massa disposats a contemplar els discursos programàtics dels moviments d'Avantguarda. Amb tot, però, cal dir que el Noucentisme amb la seva tasca d'europèitziació, d'informació i d'incorporació a la cultura catalana del moviment cultural europeu possibilita l'accés de l'Avantguarda a Catalunya. Aquest panorama condicionarà de ple l'avantguardisme literari català i no podrem parlar d'una trajectòria concreta, ja que el moviment no aconsegueix cap cohesió ni continuïtat sinó que més aviat dona actituds diferents, individualitzades, aïllades, vacil·lants i transitòries per part dels seus seguidors, la qual cosa els resta força i fa que aconsegueixin sí un trencament de tipus estètic però en cap cas ideològic. Així doncs el trencament, la subversió quedarà més reflectida en el nivell formal de les obres que no pas en el seu contingut. I tot això perquè l'escriptor català anteposa la idea de construcció i de continuïtat dels valors culturals del país (Noucentisme) a la idea de transgressió (Avantguardisme).

Amb tot, en el període que va de 1916 a la dècada dels 30 trobem exemples significatius de cada actitud avantguardista, cosa que ens fa adonar que Catalunya és una bona receptora dels moviments d'Avantguarda que van sorgint a Europa i sobretot Barcelona, la qual, després de París, és la ciutat europea que més aviat propicia l'Avanguardisme plàstic —pensem en la tasca duta a terme per les Galeries Dalmau—, ja que la ciutat compta amb un cert nombre de seguidors entusiastes que veuen en aquests corrents una sortida internacional i cosmopolita a l'art i a la literatura nacional o localista del moment.

3. LA DIFUSIÓ DE L'AVANTGUARDA

Una bona mostra de tot el que s'ha expressat fins aquí la tenim en els òrgans de difusió que creen els seguidors dels moviments d'Avantguarda Europeus: els manifestos i, sobretot, les revistes.

Pel que fa als manifestos, contràriament al que succeí a Itàlia amb el Futurisme i a França amb el Surrealisme, que foren molt prolixos, sobretot el primer, en textos programàtics definitoris del moviment, a Catalunya destaquem tres textos que, en bona mesura, ja ens diran molt de les característiques de l'Avantguarda a casa nostra.

El juliol de 1920 Joan Salvat-Papasseit publica el text *Contra els poetes amb minúscula. Primer manifest català futurista*. El text, dividit en cinc apartats, comença fent esment de la poca empenta que tenen els poetes de la Península Ibèrica i només en troba una mica entre els poetes dels Països Cata-

lans. Es dol que a Catalunya no hi hagi un «Poeta veritat i representatiu», l'últim ha estat Maragall, «poeta ple de fe i de romanticisme, que és el que més escau a tot Poeta». Es lamenta també Salvat que l'actitud rigorosa de molts poetes hagi fet que no coneguem «Cap Poeta veritat, ni moderns del temps nostre, ni soldat cavaller...» i continua, «Aquests poetes nostres, s'han penyorat l'espasa pel bastó de passeig, lliberaran un dia Catalunya amb una reverència. La suor que acompanya a les comoditats els ha ablanit la lira». Tot seguit, Salvat-Papasseit passa a assenyalar les que per a ell han de ser les característiques de tot Poeta. «Si tinguéssim Poeta, aquest seria, amics, un home independent», també un home actual, «El Poeta d'avui és el Poeta d'avui i no el d'ahir», que canti allò que és del moment, i acaba fent una crida a tots els poetes que sens dubte parla per si sola i que l'acosta indefectiblement a les tesis marinettianes d'apostar pel futur tot rebutjant el passat, sempre amb aquesta actitud activa i desinteressada que ha de tenir tot Poeta: «5.- Jo us invito, poetes, a que sigueu futurs, és a dir, immortals. A que canteu avui com el dia d'avui. Que no mediu els versos, ni els compteu amb els dits, ni els cobreu amb diners. Vivim sempre de nou. El demà és més bell sempre que el passat. I si voleu rimar, podeu rimar: però sigueu Poetes, Poetes amb majúscula: altius, valents, heroics i sobretot sincers».

El text només fa que explicitar en forma de manifest allò que el mateix Salvat ja havia expressat en el poema *Columna vertebral: sageta de foc*, publicat el 1917 i considerat el primer manifest de l'avantguardisme literari català, tant per la seva presentació en forma de paraules en llibertat com pels ideals nietzscheans de lluita, victòria, voluntat i joventut que s'hi reflecteixen, com en els textos *Concepte de Poeta* i *Sóc jo qui parlo als joves* de 1919 en els quals ja s'adhereix a Maragall i que quedaran explicitats del tot en el llibre *Poemes en Ondes Hertzianes* (1919) on la seva postura es veu enriquida per l'actitud de lluita futurista i amb la utilització de la iconologia maquinista.

Dos anys més tard, el 1922, quan semblava que l'Avantguardisme ja era un fet consumat a la literatura catalana, el poeta Sebastià Sánchez-Juan, amb el pseudònim de David Cristià, publica l'anomenat *Segon manifest Futurista Català: Contra l'extensió del Tifisme en Literatura*. En aquest text Sánchez-Juan reprèn les tesis de Salvat però no aporta res de nou i el seu contingut estètic és més aviat repetitiu i pobre.

A partir d'aquí haurem d'esperar sis anys per tenir un altre manifest que assenyalarà un canvi radical en les influències avantguardistes i que marcarà l'adscripció de joves escriptors catalans cap al Surrealisme. Concretament l'any 1928 Salvador Dalí, Sebastià Gasch i Lluís Montanyà publiquen el *Manifest Groc*. Es tracta d'un full solt mitjançant el qual els seus signataris es pronuncien de manera taxativa i fins i tot violenta contra la cultura establerta i

imperant i canten el nou món de les màquines, de l'esport, en definitiva el progrés. El text, molt contundent, comença manifestant un to altament rupturista i subversiu: «Del present MANIFEST hem eliminat tota cortesia en la nostra actitud. Inútil qualsevol discussió amb els representants de l'actual cultura catalana, negativa artísticament per bé que eficaç en d'altres ordres». Tot seguit passa a condemnar la transigència i la correcció perquè «condueixen als delinqüents i lamentables confusionismes de totes les valors, a les més irrespirables atmosferes espirituals, a la més perniciosa de les influències». En canvi, «la violenta hostilitat (...) situa netament les valors i les posicions i crea un estat d'esperit higiènic». Un cop acabada aquesta presentació, el manifest continua amb tot un seguit d'enunciats, encapçalats sempre per un verb, mitjançant els quals els seus signataris van definint llurs posicions envers tots els ordres de la cultura i de la societat en general. D'una banda es lamenten, com abans ho havia fet Salvat i tots els avantguardistes, de l'ambient limitat en què viu la cultura catalana:

«ENS LIMITEM a assenyalar el grotesc i tristíssim espectacle de l'intel.lectualitat catalana d'avui, tancada en un ambient resclosit i putrefacte»

Són conscients que:

«VIVIM una època nova, d'una intensitat poètica imprevista.

EL MAQUINISME ha revolucionat el món.

ELS ARTISTES d'avui han creat un art nou d'acord amb aquest estat d'esperit. D'acord amb llur època.

LA CULTURA actual de Catalunya és inservible per a l'alegria de la nostra època. Res més perillós, més fals i més adúlterador».

D'acord amb aquesta situació fan una exaltació dels valors nous com ho són les màquines o l'esport;

«AFIRMEM que els sportmen estan més a prop de l'esperit de Grècia que els nostres intel.lectuals(...)».

«PER NOSALTRES Grècia es continua en l'acabat numèric d'un motor d'avió, en el teixit anti-artístic d'anònima manufactura anglesa destinat al golf, en el nu, en el music-hall americà».

Manifesten el rebuig per la cultura estandaritzada i per la tradició heretada:

«AFEGIREM que un sportman verge de nocions artístiques i de tota erudició està més a la vora i és més apte per a sentir l'art d'avui i la poesia d'avui, que no els intel.lectuals, miops i carregats d'una preparació negativa (...)»

DENUNCIEM la influència sentimental dels llocs comuns racials de Guimerà.

DENUNCIEM la sensibleria malaltixa servida per l'Orfeó Català (...)

DENUNCIEM la poesia catalana actual, feta dels més rebregats tòpics maragallians».

I acaba el manifest apostant i identificant-se amb els que anomenen els «GRANS ARTISTES D'AVUI, dins les més diverses tendències i categories:

PICASSO, GRIS, AZENFANT, CHIRICO, JOAN MIRO, LIPCHITZ, BRANCUSSI, ARP, LE CORBUSIER, REVERDY, TRISTAN TZARA, PAUL ELUARD, LOUIS ARAGON, ROBERT DESNOS, JEAN COCTEAU, GARCIA LORCA, STRAVINSKY, MARITAIN, RAYNAL, ZERVOS, ANDRÉ BRETON, ETC., ETC.» i que, com veiem, constitueixen bona part del planter que protagonitzarà l'art i la cultura del moment.

També, si analitzem les revistes que es creen durant aquest anys tindrem una bona visió de com són les Avantguardes a casa nostra, qui les protagonitza i el grau d'incidència que tenen. També podem establir una periodització, bàsicament en dues etapes. La primera abraçaria els anys 1916-1924 i correspondria a l'etapa d'influència del Futurisme i del Cubisme i Dadaisme. La segona, que aniria del 1924 fins al 1934, seria de clara adscripció surrealista.

Dins de la primera etapa la primera revista i sens dubte una de les més importants és la revista «Troços». El número 0 de la revista apareix el desembre de 1916. És editada per les Galeries Dalmau i dirigida pel poeta Josep Maria Junoy. Amb l'aparició de «Troços» Catalunya dona entrada formal al Cubisme, ja que Junoy, com a poeta, s'adscriu al Cubisme literari i manté, ja des de 1911, contactes amb els pintors cubistes P. Picasso, G. Bracque i J. Gris entre d'altres els quals l'ajuden en la preparació del llibre *Arte & Artistas* que publica l'any 1912. «Troços» tindrà una continuïtat de 3 números més l'any següent amb el canvi ortogràfic en la seva capçalera: «Trossos», i el 1918 amb els seus números 4 i 5, ara dirigida per J. V. Foix i editada per les Galeries Laietanes.

El mateix 1916 apareix el número 1 de la revista «391» que funda i dirigeix el poeta Francis Picabia. Si «Troços» representava l'estètica i les tesis del Cubisme, «391» representarà la proposta dadaïsta iniciada a Zuric pel grup de Picabia. Es tracta d'una revista plena de crítica i d'ironia envers el món cultural i dona cabuda a la participació de tot un grup d'artistes francesos refugiats a Barcelona a causa de la I Guerra Mundial; entre els quals trobem Max Jacob. Es tracta d'un grup tancat que no dona cabuda a la gent del país i no arriba a tenir massa incidència.

Paral·lelament a la segona etapa de «Troços» apareix «La Revista», el 1917, la qual, tot i no ser una publicació de caire avantguardista sinó més aviat noucentista, dóna cabuda a traduccions de textos futuristes i informa sobre l'Avantguarda europea, ja que dos dels seus principals col·laboradors, Joaquim Folguera i Josep Vicenç Foix, són dos poetes que tot i que entenen la literatura com una experiència de cultura, estan atents a totes les noves aportacions i ara estan experimentant amb l'Avantguarda.

Salvat-Papasseit, el mes de març, comença a publicar «*Un enemic del poble*» subtitulada *Full de subversió espiritual*. Es tracta d'un full-revista més de caire sòcio-polític que no pas literari. De clara influència ibseniana, tal i com indica el títol, té poc a veure amb l'Avantguarda i manifesta una actitud més aviat regeneracionista. Amb tot, Salvat-Papasseit el mes de desembre hi publica el seu poema «*La Columna de Foc*» meitat modernista meitat avantguardista, amb exercicis de tendència futurista. Aquesta idea del poeta com a columna de foc de la societat expressada per Carlyle com veiem és molt acceptada no només com a títol de la revista sinó que el mateix Alomar, el 1912 publica la seva obra poètica amb aquest nom i ho explica dient que per a ell la missió del poeta és la de ser un portantveu de la societat i, com ja hem vist, el mateix Salvat recull la idea i la desdobra en el seu primer poema avantguardista suara esmentat.

L'any 1921 el mateix Salvat-Papasseit publica «*Proa*», revista del mateix caire que «*Arc-Voltaic*» i és la darrera de les revistes que configuren la primera etapa de l'Avantguarda que, com veiem, ens dibuixen un panorama caracteritzat per la dispersió, l'aïllament, cadascú fa el seu intent però no n'arriba a quallar cap. Per tant no es tracta d'un moviment sinó més aviat d'actituds individuals prou lloables però que en definitiva no deixen que cristal·litzi cap moviment. Pel que fa a la seva actitud, tots els seguidors de l'avantguarda coincideixen amb una conducta combativa però en cap cas agressiva, com el cas del Futurisme marinettià, posem per cas. Sembla més aviat que allò que interessa és donar a conèixer el que passa a Europa i crear un estat d'opinió. El nivell de qualitat de les aportacions és molt desigual i demana una anàlisi individualitzada de cadascuna de les obres.

L'any 1924 mor Joan Salvat-Papasseit, una mica l'ànima de la primera etapa de l'Avantguarda, i a partir d'aquí comença a canviar la tendència avantguardista de la primera etapa. Concretament el gener de 1925 J. V. Foix publica a «*Revista de Poesia*» un article titulat *Algunes consideracions sobre la literatura d'Avantguarda*. En aquest text Foix té unes paraules dures per a Salvat i unes altres de més elogioses per a Junoy i fa balanç d'una època per a ell infeliç i ja liquidada (la futurista i la cubista) i marca el punt de partença d'una altra època nova: la surrealista. El mateix any Dalí exposa per primera vegada a les Galeries Dalmau i l'any següent, el 1926, es constitueix el que

s'anomena un veritable grup d'Avantguarda format pels mateixos Dalí, Foix, i també Gasch i Montanyà com a membres més destacats. De fet formen un grup cohesionat i aconseguen de traspasar les fronteres de Catalunya i tenen una repercussió no sols a Espanya sinó també a Europa. El seu òrgan de difusió és la revista creada a Sitges «*L'Amic de les Arts*» que es publica fins l'any 1928 i que introdueix de manera decisiva la poètica del grup, més aviat rupturista i de recerca. L'any 1929, però apareix un número solt de la revista molt homogeni i amb un to més aviat agressiu. És en aquest número que S. Gasch parla de la supressió de l'art i que S. Dalí, a part de publicar-hi la narració titulada *Peix perseguit per un raïm*, encapçala una de les seccions de la revista amb el títol de «Revista de tendències anti-artístiques». Recordem que Dalí ja ha entrat a formar part del grup de Breton a França i aboca a la revista els principis més propis del Surrealisme. Aquest mateix any cal esmentar l'aparició de «*Fulls Grocs*» amb textos de Montanyà, Gasch i Diaz-Plaja. Els *fulls* es caracteritzen per la seva agressivitat i provoca la reacció de la majoria de sectors intel·lectuals.

També el 1929 a Vilafranca del Penedès apareix «*Hèlix*», revista dirigida per Joan Ramon Masoliver on col·laboren un grup d'estudiants amics com P. Grases i en els seus 10 números de vida dóna notícia de tota mena d'activitats avantguardistes tant de Catalunya com d'arreu. És fidel a la idea surrealista pel que suposa de subversió moral i social i és d'una gran importància pel que té de testimoni puntual de l'actualitat avantguardista i cultural en general — no oblidem que és aquí on es publica la primera ressenya peninsular sobre l'*Ulysses* de James Joyce— del moment.

L'any 1930 representarà l'any culminant del Surrealisme i també l'any de la seva davallada i del desmembrament del grup. És l'any en què Dalí llegeix la seva famosa conferència a l'Ateneu Barcelonès titulada *Posició moral del Surrealisme* en la qual dóna a conèixer el seu Mètode Paranoicocrític on exposa de manera clara els principis més ortodoxos del Surrealisme i també l'any en què ell mateix marxa cap a París.

La proclamació de la República possibilitarà el triomf d'una literatura més aviat culturalista i farà que els avantguardistes rebaixin la seva agressivitat. Els Amics de l'Art Nou (ADLAN) fan propostes tan àmplies que a la llarga constitueixen el retorn a l'*establishment*, o sigui el retorn a l'ordre ja que el que volen és «salvar el que hi ha de VIVENT dintre EL NOU i el que hi ha de SINCER dintre l'EXTRAVAGANT». A partir d'aquí Foix es converteix en l'única figura del moviment i ja l'any 1934 el podem considerar com el darrer de l'Avantguarda a Catalunya. La revista «*D'ací d'allà*» publica per Nadal un número extraordinari dedicat al Surrealisme, però, ben significativament la major part fa referència a arts plàstiques i arquitectura i ben poc a literatura.

En aquesta segona etapa, ben diferentment de la primera, sí que podem parlar d'un grup avantguardista a Catalunya, força cohesionat i amb uns fruits específics. Adscrit a les tesis surrealistes aconseguixen per primera vegada un determinat ressò i un reconeixement fora de l'àmbit estrictament local. El cosmopolitisme i l'internacionalisme cercat també per Salvat-Papasseit, per Junoy i els altres seguidors de l'Avantguarda com C. Sindreu, J. Folguera o S. Sánchez-Juan finalment arriba i es fa sentir fora de la propia geografia.